

KABAROK ÉS FEKETE MAGYAROK

A hét magyar törzshöz Etelközben csatlakozó, de velük a Kárpát-medencei új hazában is együtt élő kabarokról (kavarokról) két forrás tudósít. Az Annales Iuvavenses Maximi a 881-es évnél a következő információt őrizte meg: „Első háború a magyarokkal Bécsnél. Második háború a kavarokkal Culmitenél.”¹ Konsztantinosz Porphyrogennetosz bizánci császár 950 körül állította össze a De administrando imperio címen ismert munkát, amelynek teljes 39. fejezete (valamint a 40. fejezet elején két rövid részlet) a kabarok történetével foglalkozik. Eszerint „az úgynevezett kabarok a kazárok nemzetségéből valók. És úgy történt, hogy valami pártütés támadt közöttük a kormányzat ellen, és belháború ütven ki, felülkerekedett az előbbi kormányzatuk, és közülük egyeseket lemészároltak, mások pedig elmenekültek, és elmenvén letelepedtek a türkökkel együtt a besenyők földjén, összebarátkoztak egymással és holmi kabaroknak nevezték el őket...”²

A bizánci tudósításból egyértelműen kiviláglik, hogy a kabarok a felkelés előtt kazároknak számítottak, tehát valószínűleg nem különültek el etnikailag a kaganátuson belül.³ Az önálló kazár-kabar etnikum csak akkor alakult ki, amikor a belháborút túlélő felkelők elhagyták a kaganátus területét és új, a magyar törzsekkel közös szállásterületre költöztek. Konsztantinosz a kazároktól elszakadt néprészekkel kapcsolatban megemlíti azt is, hogy „összebarátkoztak egymással” (*ἀλλήλοισ συνεφιλιώθησαν*) és „valamiféle kabaroknak neveztettek” (*καὶ Κάβαροι τινες ὠνομάσθησαν*).⁴ A kaganátusból kiszakadó kazár csoportok Etelközben tehát szorosabb kapcsolatba kerültek egymással, amelyet jelez az is, hogy *közös névvel* kabaroknak nevezték őket. E név etimológiája sem megnyugtatóan tisztázott, sem pedig az, hogy kiktől származik az elnevezés. A hagyományos elmélettel szemben — amely

¹ „Primum bellum cum Ungaris ad Weniam. Secundum bellum cum Cowaris ad Culmite.” L. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores I—XXXII. Hannoverae—Lipsiae 1826—1934. XXX/2. 742.

² BÍBORBANSZÜLETETT KONSTANTIN: A birodalom kormányzása. A görög szöveget kiadta és magyarra fordította MORAVCSIK Gy. Budapest (a továbbiakban: Bp.) 1950 (a továbbiakban: DAI.). 174—175.; legújabbban I. MORAVCSIK Gy.: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Bp. 1984 (a továbbiakban: MORAVCSIK 1984.). 46.

³ Vö. előző jegyzet; I. még NÉMETH Gy.: A honfoglaló magyarság kialakulása. Bp. 1930 (a továbbiakban: NÉMETH 1930.). 234, 238.; KRISTÓ Gy.: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp. 1980 (a továbbiakban: KRISTÓ 1980.). 114.; GOLDEN, P. B.: Khazar Studies. An Historico-Philological Inquiry into the Origins of the Khazars. I. Bp. 1980 (a továbbiakban: GOLDEN 1980.). 135.

⁴ A szöveg alapján egyaránt lehet gondolni a türkök (magyarok) és a kabarok, illetve a kabar csoportok egymással való összebarátkozására. Nyelvtani megfontolások alapján inkább az utóbbi lehetőségre gondolunk. A 39. fejezet második mondata második felében az alany szerepét az „egyesek... mások” jelentésű szavak (*οἱ...οἱ*) töltik be, amelyek az első mondatban szereplő kabarokra (*Κάβαροι*) utalnak, s hozzájuk kapcsolódnak az ebben a részben előforduló állítmányok (*ἀπεφάγησαν, ἐξέφυγον, ἦλθαν, κατεσκήνωσαν, συνεφιλιώθησαν, ὠνομάσθησαν*).

szerint Kazária „lázádo” névvel illetve volna az elszakadókat — nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget sem, hogy a magyaroktól, vagy még inkább maguktól a kabaroktól ered a név.⁵ Utóbbi esetben a Kazáriából kiszakadó csoportok *önállóságuk, összetartozásuk jeleként* vehették fel a korábbi kazár név helyébe a kabar (kavar) nevet. Ezt a magyarok is átvették, illetve használták, mivel így megkülönböztethették Kazária népességét a velük együtt élő kazároktól. Az Annales Iuvavenses Maximi alapján okkal tételezhetjük fel, hogy a kazár polgárháború, a kazár-kabarok csatlakozása 881 előtt történthetett,⁶ mivel 881-ben a magyarok mellett már ők is nyugaton kalandoztak. Az Évkönyv a magyaroktól független népnek tünteti fel a kabarokat. Konsztantinosz azonban megjegyzi azt is, hogy „mivel pedig háborúban legerősebbeknek és legbátrabbaknak mutatkoztak a nyolc törzs közül és háborúban elől jártak, az első törzsek rangjára emelték őket.”⁷ A bizánci tudósításból kiderül, hogy a kabarok kapcsolódtak a magyar törzsszövetséghez, annak harcaiban részt vettek. A 881-es akció is ilyen közös kalandozás lehetett, jóllehet a magyarokkal Bécsnél, a kabarokkal Culmitenél vívtak csatát.⁸

A kabarok *szervezete* sajátosan alakult. A kaganátusból való kiszakadás, az új területen való letelepedés után az önálló törzsszövetséggé, néppé való alakulás lehetősége elvileg fennállt. Konsztantinosz császár a hét törzsből álló türkökhöz (magyarokhoz) hasonlóan önálló fejezetben foglalkozik a kabarokkal, őket a türkökkel megegyezően népnek (ἔθνος) nevezi egy helyen, és három törzsükről (τρισι γενεαίς) tesz említést.⁹ Az elmondottak ellenére önálló, független törzsszövetségi alakulatként mégsem beszélhetünk róluk. Ennek két oka lehet. Az egyik az, hogy a kazáriai polgárháborúban a felkelő kazárok veszteségeket szenvedtek, ezért az elmenekülők létszáma már nem volt elég egy önálló törzsszövetség megteremtéséhez. A másik, ennél fontosabb ok az, hogy a kabarok egy náluk jóval erősebb, nagyobb nép mellé telepedtek le. A hét magyar törzs az idegen népet nem törzsekből álló törzsszövetségként, hanem kisebb részekből álló *törzsként* kapcsolta, integrálta magához. A közös katonai akciók alkalmával megnyilvánuló vitéségük jutalmául Konsztantinosz szerint első törzsekké (πρῶται γενεαί) tették a kabarokat, s a 40. fejezet törzsnévlístáján is első törzsként (πρώτη...γενεά) szerepelnek.¹⁰ Ez azt jelenti, hogy a kabarok a többi törzset megelőzve kezdték a csatát, azaz élenjárásuk (προεζάχειν τοῦ πολέμου), katonai segédnépi szerepük konzerválódott.¹¹ A bizánci császár azt is megjegyzi, hogy „egy fejedelem (ἄρχων) van náluk, azaz a kabarok három törzsében, aki máig is megvan.”¹² Ez szintén arról tanúskodik, hogy *a kabarok népe inkább*

⁵ A „felemelkedő, lázádo” etimológiára I. VÁMBÉRY Á.: A magyarok eredete. Bp. 1882. 69.; NÉMETH 1930. 236—237.; GOLDEN 1980. 136, 140—142.; KRISTÓ 1980. 114—115.; a khorezmi (káliz) népnévből eredeztette a kabar nevet TOLSTOV, SZ. P.: Az ősi Khorezm. Bp. 1949. 232—233.; SCHÖNEBAUM, H.: Zur Kabarenfrage. Aus der byzantinische Arbeit des Deutschen Demokratischen Republik I. Berlin 1957. 143—145.

⁶ A csatlakozás időjére vonatkozó álláspontokra I. TÓTH S.: Kabarok (kavarok) a 9. századi magyar törzsszövetségben. Századok 1984 (a továbbiakban: TÓTH 1984.). 102.; a 860-as évekre a legújabbban I. GYÖRFY GY.: A kabar kérdés. Forrás 1983. 7. sz. 22.

⁷ DAI. 174—175.; MORAVCSIK 1984. 46.

⁸ A Culmite helynév azonosítására (Kollmitz vagy Kulmberg) I. KRISTÓ 1980. 149.; a magyarokkal és kabarokkal való csaták helyszínére és időpontjára (az Évkönyv előbb egy napfogyatkozást említ, amely augusztus 28-án volt) I. még VAJAY SZ.: Der Eintritt des ungarischen Stammes in die europäische Geschichte (862—933). Mainz 1968 (a továbbiakban: VAJAY 1968.). 15. o. 23. jegyz.

⁹ DAI. 174—175.; MORAVCSIK 1984. 46.

¹⁰ A kabarok szervezetének kettősségére I. NÉMETH 1930. 19.; CONSTANTINE PORPHYROGENITUS: De administrando imperio. vol. II. Commentary. Ed. by JENKINS, R. J. H. University of London 1962 (a továbbiakban: COMMENTARY.). 150.; TÓTH 1984. 107.

¹¹ L. pl. NÉMETH 1930. 19, 234.; VAJAY 1968. 16—17.; KRISTÓ 1980. 65, 115, 118, 454.

¹² DAI. 174—175.; MORAVCSIK 1984. 46.

törzsként, mint törzsszövetségként viselkedett. Az egyes kabar csoportok (a három „törzs”) nevét nem ismerjük, csak a közös nép-, illetve törzsnevet; saját főnökeik nem voltak, csak közös fejedelmük (törzsfőjük).

A kabarok szervezetével kapcsolatban hasonlóságot, analógiát fedezhetünk fel a kangarok, a Kürtgyarmat és az úzoknál levő Besenyő törzs esetében. Az első három besenyő törzsnek volt közös neve (kangar), de mindegyikük rendelkezett saját névvel és saját arkhónnal is.¹³ A magyar Kürtgyarmat törzs neve jelzi, hogy két törzs egyesítéséből (összeolvadásából) jött létre, de csak egy főnökük volt.¹⁴ Az úzok 9. század végi támadása után a besenyők egy része a régi szállásterületen maradt és együtt lakott a hódítókkal, s Besenyő néven az új törzsszövetség részévé vált.¹⁵ A helyben maradt besenyő törzstörzsedékek egy törzsként való szereplése a legközelebbi párhuzamot jelentheti a Kazáriából kiszakadt kazár csoportok szervezetéhez. Különbség egyedül az, hogy az utóbbiak nem eredeti kazár, hanem új, kabar nevükön szerepeltek a magyar törzsszövetségben. Konsztantinosz alapján a kabar és magyar törzsek szervezeti kapcsolatát az *1 (3) + 7-es képlettel* fejezhetjük ki.¹⁶

A közös szállásterületen való együttélés, a háborúkban való együttarcolás velejárójaként említhetjük meg a magyar—kabar törzsszövetség kétnyelvűségét. A bizánci császár erről azt írja, hogy a kabarok „a kazárok nyelvére is megtanították ezeket a törköket, és mostanáig használják ezt a nyelvet, de tudják a törkök másik nyelvét is.”¹⁷ A kazár nyelv két, egymást többé-kevésbé követő hullámban terjedhetett a magyar törzsek körében. Az első szakaszban a kazárokkal való együttélés és együttarcolás, a második szakaszban pedig a Kazáriából kiszakadó kabarok révén. Lehetséges, hogy a kazár nyelvet mindkét szakaszban elsősorban a magyar törzsszövetség vezető rétege ismerte és használta.¹⁸

A 950 körüli bizánci tudósítás után nem kerül elő többé a kabar név. A 11. század elején a *fekete magyar* (Nigri Ungri) elnevezés bukkan fel a forrásokban. A magyar történettudomány fontos kérdése, hogy vajon a kabarok utódait kell-e keresnünk bennük, vagy pedig el kell vetnünk ezt az azonositást. A továbbiakban ezt a problémát vizsgáljuk.

A 11. századi Ademar Cabannensis művében két helyen is megemlékezik a fekete magyarokról. Az egyik passzus szerint Bruno püspök Augsburg városából „elment Magyarország tartományába, amelyet Fehér Magyarországnak mondanak, megkülönböztetésül egy másik, Fekete Magyarországtól, azért mert a nép sötét színű, mint az etiópok.”¹⁹ Egy másik helyen ezt írja a kortárs krónikás: „István, Magyarország királya háborúval támadva Fekete Magyarországot méltó volt arra, hogy úgy erővel, mint megfélemlítéssel és szeretettel az igaz hitre térítse azt az egész területet.”²⁰ A kortárs Querfurti Bruno püspök térített is a 11. század első évtizedében

¹³ DAI. 170—171.; 1. még TÓTH 1984. 107.

¹⁴ NÉMETH 1930. 249—250, 253.; 1. még TÓTH 1984. 107.

¹⁵ DAI. 168—169.; NÉMETH 1930. 29.

¹⁶ A szakirodalomban a kabarokat nyolcadik törzsnek feltüntető 7+1-es képlet terjedt el, vö. pl. SZÉKELY GY.: Törzsek alkonya—népek születése (Közép- és Kelet-Európa a magyar honfoglalás után). Századok 1976. 415—416.; 7+3-as felépítésű törzsszövetségre 1. TÓTH 1984. 112.

¹⁷ DAI. 174—175.; MORAVCSIK 1984. 46.

¹⁸ Erre a lehetőségre Makk Ferenc hívta fel a figyelmemet; a kétnyelvűségre általában 1. *Commentary* 150.

¹⁹ GOMBOS F. A.: *Catalogus fontium historiae Hungaricae I—III*. Budapestini 1937—1938 (a továbbiakban: GOMBOS.). I. 16. „... abiit in provinciam Ungriam, quae dicitur Alba Ungria, ad differentiam alteri Ungarie Nigre, pro eo quod populus est colore fusco velut Etiopes.”

²⁰ Uo. „Stephanus rex Ungrie bello appetens Ungriam Nigram, tam vi quam timore et amore ad fidem veritatis totam illam terram convertere meruit.”

Magyarországon. 1008 körül írt művében (*Vita quinque fratrum Poloniae*) így emlékezik meg erről: „És odahagyván a poroszokat, ahova az új szent, a megölt Adalbert miatt engem jogosabb ok vezetett volna; a fekete magyaroknak — akkor a keleti részek felé hajóra szállván — balsikerű munkával és gyenge vállal az evangéliumot kezdtem hirdetni.”²¹ A püspök egy II. Henrikhez írt levelében (1009) megemlítette, hogy hallott „a fekete magyarokról — akikhez Szent Péter első legációja jött, amely sohasem megy hiába, ámbár a mieink, amit isten bocsásson meg, nagyot vétközve némelyeket megvakítottak — akik megtérve mindannyian keresztényekké lettek.”²²

A fekete magyarokról szóló tudósítások kétségtelenül többféle értelmezést tesznek lehetővé. Az egyik hipotézis a magyar törzsszövetség (a hét törzsen) *belüli* földrajzi-politikai-hatalmi csoportosulásnak tekinti a fekete magyarokat.²³ A másik feltevés a hét magyar törzsen *kívül* álló kabarokkal azonosítja őket.²⁴ A kabar—fekete magyar azonosítás nézetét valló kutatók egyrészt azzal érvelnek, hogy a nomád népeknél a fehér—fekete szín az előkelőség, illetve az alávetttség kifejezésére (továbbá égtáji orientációra is) szolgált. Eszerint a hét magyar törzsre vonatkozna az előkelőséget jelentő fehér, a kabarokra pedig a katonai segédnépi státusukra utaló fekete jelző.²⁵ Arra is rámutattak, hogy a kabarok bőr és arcszíne megfelelhetett annak a leírásnak, amelyet Ademarus adott a fekete magyarokról.²⁶

A források nem támasztják alá azt a feltevést, hogy a fekete szín alárendeltséget (vagy égtáji orientációt) jelentett volna. A kabarok bőrszínére vonatkozóan nincs közvetlen információnk, legfeljebb a Kazáriára vonatkozó arab tudósításokat használhatjuk fel. A 10. századi Isztakhri szerint a „kazárok fekete hajúak és két fajtájuk van. Az egyiket fekete kazárnak (Kara Kazar) hívják, kik sötét színűek, mint az indiaiak. A másik fajta fehér és feltűnően szép.”²⁷ Ademarus és Isztakhri

²¹ GOMBOS III. 2569. „Et dimissis Pruzis, quo propter novum sanctum, Adalbertum occisum, iustior me causa duxisset, Nigris Ungris, quo tunc versus in partes orientis navim conscendi, sinistro opere et infirmo humero evangelium portare cepi.”

²² GOMBOS I. 430. „Audiivi enim de Nigris Ungris, ad quos, que nunquam frustra vadit, sancti Petri prima legatio venit, quamvis nostri — quod deus indulgeat — cum peccato magno aliquos cecarent(ur), qui conversi omnes facti sunt Christiani.”

²³ PAULER GY.: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I—II. Bp. 1899². I. 395. o. 88. jegyz.; KARÁCSONYI J.: Szent István király élete. Bp. 1904. 20.; HÓMAN B.—SZEKFÚ GY.: Magyar Történet I. Bp. 1928 (a továbbiakban: HÓMAN). 182—183.; VÁCZY P.: Gyula és Ajtony. Emlékkönyv Szentpétery Imre születésének 60-ik évfordulójára. Bp. 1938. 502.; MCLNÁR E.—PAMLÉNYI E.—SZÉKELY GY. (szerk.): Magyarország története I. Bp. 1964. 51.; IFJ. HORVÁTH J.: Székesfehérvár korai történetének néhány kérdése az írásos források alapján. Székesfehérvár évszázadai I. Az államalapítás kora. Szerk. KRALOVÁNSZKY A. Székesfehérvár 1967 (a továbbiakban: HORVÁTH 1967.). 107—110.; TÓTH S.: A fehér és fekete magyarok kérdéséhez. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica (a továbbiakban: AUSZ.) Tomus LXXV. Szeged 1983 (a továbbiakban: TÓTH 1983.). 7—8.; KRISTÓ GY.: Magyarország története 895—1301 (Egyetemi jegyzet). Bp. 1984. 35.

²⁴ GYÖRFFY GY.: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. A nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. Kurszán és Kurszán vára. Bp. 1959 (a továbbiakban: GYÖRFFY 1959.). 76.; UÓ.: A honfoglaló magyarok települési rendjéről. Archaeologiai Értesítő 1970. 135.; UÓ.: István király és műve. Bp. 1977 (a továbbiakban: GYÖRFFY 1977.). 166, 173.; UÓ., Magyarország története tíz kötetben I/1—2. Előzmények és a magyar történet 1242-ig (Főszerk. SZÉKELY GY.) Bp. 1984. 718, 767—768.; KRISTÓ GY.: A fekete magyarok és a pécsi püspökség alapítása. AUSZ. Tomus LXXXII. Szeged 1985 (a továbbiakban: KRISTÓ 1985.). 15—16.

²⁵ A szímszimbolikára általában I. HORVÁTH 1967. 108—110.; hozzá hasonlóan az égtáji orientációval hozta kapcsolatba a fehér—fekete magyar megkülönböztetést legújában TÓTH 1983. 7.; további irodalomra I. Uo. 7. o. 36—37. jegyz.; a fehér—fekete jelzők magyarokra és kabarokra vonatkoztatására I. GYÖRFFY 1959. 75—76.

²⁶ GYÖRFFY 1959. 76.; KRISTÓ 1985. 15.

²⁷ Isztakhri tudósítását idézi GOLDEN 1980. 103, 142., ő azonban inkább politikai jelentését hangsúlyozza, szerinte a kara kazar utalhatott a kazár tömegekre, a fehér kazár pedig az előkelőkre.

leírásának összevetése alapján nem zárható ki az a lehetőség, hogy a fekete kazárok egy része csatlakozott volna a magyarokhoz. Lehetséges azonban az is, hogy Isztakhri fekete kazárjai és Ademarus fekete magyarjai között semmiféle kapcsolat nincs. A fekete magyar minősítés nemcsak a kabarokra, hanem a magyarokra (vagy azok egy részére) is utalhatott. Az orosz őskronika egy évnélküli, kétes hitelű részében előbb Herakleiosz bizánci császár korában (610—641) fehér ugorokról tudósít, majd azt említi meg, hogy „jöttek a besenyők, majd fekete ugorok mentek Kijev mellett, később Oleg idejében...”²⁸ Az Oleg fejedelem idejében (879—912) szereplő, a dél-orosz steppén a besenyők megjelenésekor Kijev mellett elvonuló fekete ugorokban inkább láthatunk magyarokat, mint kabarokat.²⁹ Konsztantinosz szerint a magyarok régi neve szavartoi aszfaloi volt, amely elnevezést 950 körül is használta a Kaukázus vidékére vonuló, s az etelközi magyaroktól elszakadó néprész. A bizánci császár másik művében (De Cerimoniis) azt állítja, hogy a szavárd név „fekete fiúk”-at (μαύρα παῖδια) jelent.³⁰ Ugyanakkor a Magyarországon hosszasan időző Querfurti Bruno művében egyaránt használta a magyarok (Ungri) és a fekete magyarok (Nigri Ungri) megjelölést; számára ezek valószínűleg ugyanazt a megtérítendő népességet jelentették. Kézai Simon és a XIV. századi krónikakompozíció idevonható állítása szerint Szkítia lakóinak színe „inkább fekete, mint fehér...”³¹ Mivel a magyar krónikás hagyomány Szkítiát tartja a magyarok őshazájának, ahonnan új hazájukba költöztek, ezért a magyarokra is vonatkoztatható a bőrszínnel kapcsolatos megállapítás. A 14. század elején íródott Descriptio Europae Orientalis c. munka névtelen szerzője szerint a magyarok színe fekete.³²

A fentiek alapján a magyar törzsekhez éppoly jogosan kapcsolhatjuk a fekete jelzőt, mint a hozzájuk csatlakozott kazárokhoz. Ezért további vizsgálatot kell végeznünk, hogy megállapíthassuk, kiket neveztek a 11. század elején fekete magyaroknak. Ademarus Cabannensis és Querfurti Bruno híradásaiból a bőrszínen kívül két további fontos tény derül ki:

1. István hadat vezetett a fekete magyarok ellen.
2. A fekete magyarok pogányok voltak, térítettek közöttük, s az erőszakos térítés végül eredménnyel járt.

Más források alapján tudjuk, hogy István Koppány (997), a Gyula (1003), és Ajtony ellen (1020-as évek) viselt háborút. A Géza halála után annak özvegyére és a fejedelmi címre pályázó Koppány apai ágon, a Gyula pedig anyai ágon rokona volt

²⁸ HODINKA A.: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp. 1916. 34—35.; A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Szerk. GYÖRFFY Gy. Bp. 1975⁹ (a továbbiakban: MEH.). 126.

²⁹ Korábban a PVL fehér ugorjait is a magyarokhoz kötöttük (vö. TÓTH 1983. 4.); a fehér ugorokat a 7 magyar törzssel, a fekete ugorokat pedig a kabarokkal azonosította GYÖRFFY 1959. 76. o. 242. jegyz.; Uő., MEH. 11. 284. o. 247. és 250. jegyz.; BARTHA A.: A IX—X. századi magyar társadalom. Bp. 1968. 82—83.; a legújabb álláspont (BARTHA A.) szerint a fehér ugorokon kazárokat kell értenünk, I. Magyarország története I/1. 522.

³⁰ DAI. 170—171.; De Cerimoniis. Hrsg. von REISKE, J. J. Bonn 1829. 687.; I. még PRITSAK, O.: Orientierung und Farbsymbolik. Saeculum 4 (1953). 378.

³¹ Scriptores rerum Hungaricarum ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praefuit EMERICUS SZENTPÉTERY I—II. Budapestini 1937—1938 (a továbbiakban: SRH.). I. 145, 252.

³² Anonymi Descriptio Europae Orientalis. Imperium Constantinopolitanum, Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia anno MCCCVIII. exarata. Ed. GÓRKA, O. Cracoviae 1916. 49.; a forrást lefordította BORZÁKNÉ NACSA M.: A Descriptio Europae Orientalis eszmei háttere és politikai célzatossága (Bölcsészdoktori értekezés). Kecskemét 1985.

Istvánnak.³³ A rokoni kapcsolat ellenére mind Koppány, mind pedig a Gyula István ellenfele volt. Ugyanez mondható el a királlyal családi kapcsolatban nem álló Ajtonyról is.³⁴ Személyükben a törzsiség, a politikai széthúzó tendenciák testesültek meg a törzsszövetséget fokozatosan felszámoló, az egységes királyság megteremtésére törekvő Istvánnal szemben. Bár Ajtony megkeresztelkedett, s ezt a krónika állítása ellenére a Gyulánál sem lehet kizárni, egyik István ellen lázadó vezért sem tekinthetjük igazán kereszténynek; territóriumuk népsége pedig bizonyára zömében pogány lehetett.³⁵ A Géza által elkezdett és István által folytatott offenzíva a nagyjegedelmi (majd királyi) hatalom kiterjesztésére és vele összefüggésben a kereszténység általános elterjesztésére irányult. *Egyes törzsek törvényszerűen oppozícióba kerültek az uralkodóval és a kereszténységgel szemben; rájuk vonatkozik a 11. század eleji forrásokban szereplő fekete magyar megjelölés.* Querfurti Bruno az újabb kutatások alapján feltehetőleg az 1009-ben felállított pécsi püspökség területén élő fekete magyarok között térített.³⁶ Ez a terület korábban talán Koppány fennhatósága alatt állt; vagy esetleg egy tőle független törzs népe lakott itt.³⁷ A fekete magyarok ellen indított istváni hadjárat éppúgy vonatkozhat e dél-dunántúli territórium meghódítására, mint az erdélyi Gyula elleni háborúra.³⁸ A Maros és az Al-Duna között uralkodó Ajtony népét időrendi okokból zárhatjuk ki a 11. század eleji források fekete magyarjai közül; mivel e területen csak 1030-ban szervezték meg a csanádi püspökséget, így Querfurti Bruno megtérő fekete magyarjai nem élhettek Ajtony territóriumán.³⁹ A fentiek alapján *Koppány és a Gyula népét egyaránt tekinthetjük fekete magyaroknak.* Mivel a szakirodalomban általánosan elfogadott és elterjedt nézet szerint a 11. század elején Aba Sámuel volt a kabar törzs feje,⁴⁰ *a kabarokat nem nevezhetjük fekete magyaroknak.* Egyrészt Aba Sámuel István legfiatalabb húgának férjeként szövetséges kapcsolatban állt sógorával,⁴¹ így az hadjáratot aligha indított ellene. Másrészt az Aba-nemzetség szállásterülete a Mátra vidékén volt, így az egy tömbben levő kabar törzsi szállásterület is valószínűleg a Kárpát-medence északi, északkeleti részén lehetett,⁴² nem pedig a Dél-Dunántúlon vagy Erdélyben, ahol fekete magyarok lakhattak a 11. század első évtizedében.

A fekete magyar elnevezés nem volt hosszú életű, valószínűleg nem élte túl az államalapítás korát, Szent István uralkodását. A további kutatások feladata annak eldöntése, hogy a kálizok, székelyek mennyiben tekinthetők a kabarok kései utódainak, akik 950 után szinte nyomtalanul eltűnnek forrásainkból.

³³ A Koppány elleni háborúra 1. SRH. I. 296, 297, 312—314.; továbbá 1. még GyÖRFFY 1977. 110—121.; KRISTÓ Gy.: Tanulmányok az Árpád-korról. Bp. 1983 (a továbbiakban: KRISTÓ 1983.). 16—17, 77—92.; a Gyula elleni háborúra 1. SRH. I. 172, 314—315.; GOMBOS I. 92, 141.; 1. még GyÖRFFY 1977. 169—171.

³⁴ Ajtonyra 1. SRH. I. 50, 89—90, II. 489—492, 505.; 1. még KRISTÓ Gy.: Megjegyzések az ún. pogánylázasok kora történetéhez. AUSZ. Tomus XVIII. Szeged 1965 (a továbbiakban: KRISTÓ 1965). 7—19.; GyÖRFFY 1977. 171—176.

³⁵ A Koppányt követők pogányságára 1. SRH. I. 297.; a Gyula hitetlenségére 1. SRH. I. 315.; Ajtony sem volt a hitben tökéletes, 1. SRH. II. 489.

³⁶ KRISTÓ 1985. 11—16.

³⁷ Uo. 15—16. A kabarok egyik lakhelye itt volt szerinte.

³⁸ L. 36. jegyzet; az erdélyi Gyulára gondolt HCRVÁTH 1967. 107.

³⁹ A csanádi püspökség szervezésének idejére 1. SRH. I. 125.; az Ajtony elleni hadjáratot 1008-ra tette GyÖRFFY 1977. 172—173.; az 1020-as évekre 1. KRISTÓ 1965. 17—18.

⁴⁰ Aba származására 1. SRH. I. 73, 163, 278, 280.; kabar voltára 1. pl. HÓMAN 1928. 67—68.; KRISTÓ 1983. 454—457.; GyÖRFFY, Magyarország története I/1. 839.

⁴¹ HÓMAN 1928. 203—204.; VAJAY Sz.: Géza nagyfejedelem és családja. Székesfehérvár évszázadai 1. Székesfehérvár 1967. 70—71, 99—100.; KRISTÓ 1983. 89—91.; GyÖRFFY szerint (Magyarország története I/1. 839.) Aba apja Csaba nádorispán volt a király sógora (sororius).

⁴² HÓMAN 1928. 123.; KRISTÓ 1980. 455—457.

Шандор Тот

КАБАРЫ И ЧЕРНЫЕ УГРЫ

Отделявшиеся до 881 года от хозарского царства хозарские группы присоединялись к союзу племён угров. Они приняли общее название (кабары) и под предводительством одного вождя скорее племенем, чем союзом племён они примкнули к угорским племенам. Организационную связь двух народов может выразить формула 1(3)+7. По мнению некоторых авторов черные угры, появившиеся в первом десятилетии XI в., были потомками кабаров, исчезнувших с 950 года в источниках. По мнению автора статьи, по цвету кожи эпитет черный в такой же мере подходит к угорским племенам, как и к кабарам. Черные угры, упомянутые в источниках первого десятилетия XI в. (*Ademarus Cabbanensis*, *Querfurti Bruno*) были в оппозиции королю Иштвану и поддержанному им христианству. Люди Айтона по хронологическим соображениям, а кабары Шамуеля Аба из-за родственно-союзнических отношений к Иштвану должны исключаться из числа черных угров, которые могли жить на южно-задунайской территории Кошаня и на трансильванских территориях Дьюлы.

Sándor Tóth

KHAZARS ET HONGROIS NOIRS

Les groupes khazars quittant leur pays avant 881 ont rejoint le fédéralisme tribal hongrois. Ils ont pris un nom commun (kabar) et sous la conduite d'un chef plutôt comme tribu que fédéralisme tribal ils ont rejoint les tribus hongroises. La liaison de l'organisme des deux peuples peut être exprimée par la formule 1(3)+7. Selon certaines opinions, les Hongrois noirs apparaissant dans la première décennie du XIe siècle sont les descendants des Kabars disparus des sources à partir de 950. Les Hongrois noirs des sources de la première décennie du XIe siècle (*Ademarus Cabbanensis*, *Bruno de Querfurt*) étaient en opposition avec le roi Etienne et avec le christianisme soutenu par celui-ci. Pour cause chronologique, on doit exclure le peuple d'Ajtony des rangs des Hongrois noirs; de même les Kabars d'Aba Samuel, à cause de la relation de parenté et d'alliance avec Etienne sont à exclure des Hongrois noirs qui pouvaient habiter les territoires de Koppány de la Transdanubie du Sud et les territoires de Gyula en Transylvanie.